

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Yayın No. 105

İNSAN HAKLARI VE DİN

(SEMPOZYUM)

BİLDİRİLER

15-17 MAYIS 2009

ÇANAKKALE

DÜZENLEYEN:

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ

ÇANAKKALE 2010

İNSAN HAKLARININ GÜVENCESİ OLARAK KUR'AN'DA İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜNÜN TEMEL İLKELERİ

Müfit Selim SARUHAN*

ÖZET

Düşünce tarihinde, pozitivist ve maddeci tutumlar, insan hak ve özgürlüklerini savunurken yüzeysel bir tutumla genelde dini, özelde İslam'ı insan hak ve özgürlükleri açısından eleştirmektedirler. Oysa İslam Dini, teorik ve pratik boyutlarıyla İnsan hak ve özgürlüklerinin en büyük güvencesi olmuştur. Pozitivist ve maddeci yaklaşımlar her fırsatta “dinler de kulluk vardır,”vurgularıyla sözüm ona dini kendi kavram çerçeveleri içinde kölelikle özdeşleştiren bir yargıya varabilmektedirler. Oysa felsefi derinlikle İslam dininde kulluk bilinci bireyin maddi ve manevi tüm baskılardan soyutlanmış olarak gerçek bir özgürlük durumunu niteler. Kur'an, ortaya koyduğu inanç özgürlüğünün teorik ve pratik boyutlarıyla insan haklarının en temel özelliklerinden birini güvence altına almıştır. Bu açıdan bakıldığında gerçek samimi ve barışa katkı yapan inanç özgürlüğüyle karşılaşmış oluruz. İslam dinin en temel hedefi de insanı özgür kılmaktır. Kuran'da yer alan ilkeler insanlara inanma ve inanmama özgürlüğü tanıdığı gibi ötekine saygı duymayı ve kendisini tanımlama ve açıklama fırsatı vermeyi sağlamaktadır. Bu tebliğin temel amacı inanç özgürlüğünün insan haklarını koruyucu ve geliştirici yönüne vurgu yapmaktır.

Anahtar Kavramlar: İslam, Özgürlük, İnanç Özgürlüğü, Kul Hakkı, İnsan Hakları

ABSTRACT

Main Principles of Freedom of Faith in the Qur'an as a Warrant for Human Rights

In the history of thought, defending human rights and freedom, positivist and materialist views are critical of religion in general and Islam in particular. In fact, Islam as a divine religion with its theoretical and practical dimensions has been the guarantor of human rights. Positivist and materialist views on every occasion ready to blame and identify the

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri İslam Felsefesi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. e-posta: saruhan@divinity.ankara.edu.tr

Islamic concept of servitude (to God) with slavery. But if we examine Islam in depth with a philosophical mind, we can see that the Islamic concept of devotional servitude accommodates genuine freedom which intends to protect the health of both the body and the soul. Positivist and materialist minds consider the issue of human rights as their own, And religious sides approach this issue reluctantly due to the rhetoric of human rights devoid of religious rhetoric. Finding reasonable answers to the questions of what the source of human honor is and what makes human being meaningful will bring closer to each other the positivist/materialist views and religious views.

Keywords: Islam, Freedom of Faith, human rights, servitude (to God)

I-Bilen Ve Yapan Varlık Olarak İnsan Doğasının Hakkı

İnsan, yeryüzünün en seçkin canlısıdır. Düşünce tarihi açısından bakılacak olursa, insan kendisi dışında tüm evreni en iyi şekilde tanımaya, tanımlandırmaya çalışmıştır. Bilim ve felsefenin tüm konularıyla en ince detaylarına kadar araştırmaya koyulan insan, tüm bu süreçte en çok kendisini ihmal etmiştir. İnsan keşfedilmiş midir tarzında bir soru geniş açıklama ve yorumları beraberinde getirecektir. İnsan bir yandan dünyayı çekip çevirme misyonunu üstelenmiş olarak görünürken öte yandan da kendisini tanımaya çalışmaktadır.

İnsan, İslam düşüncesinin felsefe penceresinden bakılınca bilen ve yapan bir canlı olarak akıllı bir varlığı nitelemektedir. İnsanın akıllı bir canlı olması onun iki temel özelliğini ortaya çıkarmaktadır. İnsan, doğal olarak, bilme isteğine sahip bir canlıdır. Bu isteğin doğal bir sonucu olarak bilgisine konu olanları yapma ve davranışa dönüştürme özelliğini taşımaktadır. Bu açıdan bilme isteği ve yapma eğilimi insanın en temel ihtiyacı ve dolayısıyla hakkıdır. İnsanın bütün yeteneklerini iki genel özellikte bir araya getirmek mümkündür. İnsan, bir yanı ile doğal bir varlık, bir yanı ile de aklî bir varlıktır. Doğması, büyümesi, gelişmesi ve evrenin sınırları içerisinde faaliyette bulunmasının temelinde bu iki yönünün etken olduğu görülmektedir. Doğal varlık olması ile onun bütün diğer varlıklar gibi zaman ve mekân içinde bulunup, tabiat kanunlarına bağlı olması anlaşılmalıdır. İnsan, tabîî kuralların içinde, yaratılışından getirdiği yanıyla, tabiatın kendi bünyesinde bulunan, oluş, bozuluş ve yok oluş gibi hareketlerin de içindedir. Aklî varlık derken de, bu doğal varlık sahasında vücut bulan

insanın, bilgileneceği, hür bir ortam içinde, tabiatı tanıması kanun yapması ve uygulaması anlaşılmaktadır.¹

Bu noktada özlüce ifade edilmesi gereken husus, insanın bilme ve yapma isteğinin insan doğasının asla engellenemeyen temel özelliği olduğudur. Bilme ve yapma insanın en temel hakkıdır. İnsanın bilme ve yapma özelliklerine dışarıdan bir müdahalenin olması insanın varlık ve varoluşunun inkârı anlamına gelir. Bu açıdan, insanın insan olması kendiliğinden bir hak ve gerçekliktir. Kur'ani ifadeyle, . “Gerçek şu ki, Biz Âdemoğullarını üstün ve onurlu kıldık;”(İsra/70) İnsan, insan oluşu itibari ile bilme ve yapma gücünü aynı anda taşır.Bu açıdan değerli ve onurlu olma hakkına sahiptir.

II-İnsan Hakları Ve Din İlişkisinde Önyargılar Üzerine

Kullukla Dini, Bireylik ile İnsan Haklarını Karşıt Gören Önyargılar Üzerine

İnsan hakları kavramı; bütün insanların, dil, din, ırk, cinsiyet, ekonomik ve sosyal konumları sebebiyle, hiçbir ayırım gözetilmeksizin, yalnızca insan oluşlarından dolayı, sahip oldukları bütün hakları içermektedir.² İnsan hakları denilince varlığında şüphe olmayan insan denilen canlının, insanlığını gerçekleştirmek sürdürmek ve sunmak için kendi doğasının gerektirdiği tüm gereklilikler anlaşılmaktadır. İnsan hakları kavramı bu açıdan *insan olma hakkı* olarak ta ifadelendirilebilir. İnsanın insan olması önündeki tüm olumsuzluklar, insan hakları ihlali olarak ortaya çıkmaktadır. İnsanın insan olma hakkı niçin ve nasıl engellenir? sorusu ile insanın insan olma hakkını kim, ne, niçin ve nasıl güvence altına alabilir? sorusu aynı zamanda ele alınıp değerlendirilmelidir. İnsan haklarını güvence altına alabilecek güç, sistem, felsefe ve inançtan hangisi daha bağlayıcı koruyucu ve geliştirici olabilir? İnsan haklarının güvencesi olarak, her şeyi kutsayıp dini dışlayıcı bir tavır takınmanın temel motivasyonlarının neler olduğunun belirlenmesi bu sorular ışığında önem kazanmaktadır.

Düşünce tarihinde, pozitivist ve maddeci tutumlar insan hak ve özgürlüklerini savunurken yüzeysel bir tutumla genelde dini, özelde İslam'ı insan hak ve özgürlükleri açısından eleştirmektedirler. Oysa İslam Dini, teorik ve pratik boyutlarıyla insan hak ve özgürlüklerinin güvencesi olmuştur. Pozitivist ve maddeci yaklaşımlar her fırsatta “dinler de kulluk

¹ Mengüoğlu, Takyeddin, *İnsan Felsefesi*, İstanbul 1988,s.12-40; Gazzâlî, *Tehafütü'l-Felasife*, Neşr. Süleyman Dünya, Mısır 1955, s. 11.; Attas, Nakip, *Islam Secularism and Philosophy of Future*, London 1984,s.6vd

² Ayengin Tevhid, *İslam ve İnsan Hakları*, Ravza Yayınları, 2007; Anıl Çeçen, *İnsan Hakları*, Savaş yayınevi,Ankara,2000; Erdoğan, Mustafa, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Orion Yayınevi, 2007.

anlayışı vardır,”vurgularıyla sözüm ona dini kendi kavram çerçeveleri içinde kölelikle özdeşleştiren bir yargıya varabilmektedirler. Acaba bir din bağılı olmak birey olmaya, özgür olmaya engel mi dir? İnsan hakları ve din kavramları birbirlerinin karşıtları mı, tamamlayıcıları mı yoksa alternatiflerimi olarak anlaşılacaktır. Neden insan hakları kavramını daha çok dini referans olarak almayan çevreler kullanmaktadır? İçerik olarak kabul etmekle beraber, dini referanslar ve dini çevreler, dini vurgular taşımayan insan hakları kavramını yüzeysel ve sloganik bir söylem olarak bulmaktadır. Onlara göre, bu kavram, seküler, din dışı, felsefi ve hukuki bir çağrışım taşımaktadır. İnsan hakları kavramıyla dinin asla bağdaşamaz olduğu düşüncesini ve dini değerlerden bağımsız olarak anlaşılması gerektiğini düşünürler. Bunlara göre, insan hakları kavramının, ancak dini değerler çerçevesinde düşünülmesi ve anlaşılması gerektiğini savunan anlayışlarla karşılaşmaktayız. Bir anlayış insan hakları kavramını tüm din dışı içeriği ile yüceltmekte, dini olanı dışlamakta ve ona karşıt görmekte, bir diğer anlayışta referansını dinden almadığı sürece insan hakları kavramını slogandan öteye gitmeyen soyut bir içerik olarak algılamaktadır. Oysa insanın onurunun kaynağı nedir? Ve insanı anlamlı ve değerli kılan nedir? Şeklinde iki soruya cevap aranması kanaatimce her iki kutbu ortak bir zemine taşıyabilecektir. İnsan hakları ve din ilişkisini belirleme açısından aşağıda alıntılatacağımız ifadeler gerçekten kapsayıcı tespitlere yer vermektedir.

“İnsan hakları kavramının din ile bir irtibatının olduğu reddedilemez. Fakat dünyanın, özellikle de Batı'nın bu konuda mutlak ilişkilendirme gibi bir düşüncesi yoktur. Batı'nın ortaya koyduğu beyannameler dinî referans taşımamaktadır. Çünkü Batı'da insan hakları söylemi başlangıçta kilise tahakkümüne karşı seküler bir söylem olarak ortaya çıkmış, din ile insan haklarının bir karşıtlık taşıdığı izlenimi bugüne kadar devam ede gelmiştir. Fakat gerek klasik gerekse modern dönem İslâm alimleri, insan haklarını sürekli din temelinde ele almışlardır. Dahası, modern dönem İslâm dünyası Batı'nın beyannamelerle ortaya koyduğu prensipleri değerlendirirken "bunlar zaten İslâm'da var" şeklinde tepkiler vermektedir. İslâm dünyasının bu tutumunun iki temel nedeni olabilir: 1. Batı'dan gelen her şeyi din çerçevesinde değerlendirmek gibi bir davranış biçimine sahip olması. 2. Diğer birçok konuda olduğu gibi insan hakları konusunda da bir sivil alan birikimine sahip olmaması. Kısacası, bu konuda din dışında bir referans alanının bulunmamasıdır.”³

³ Köse, Ali, "İnsan Hakları" Köprü Dergisi, Güz 2006, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=802>

İslam açısından, "Hak", Allah'ın güzel isimlerindedir. İnsanların hakkını gözetmek, Allah'ın sevgisini kazanmaya götüren bir tutumdur. İslam dini açısından hak "korunması, gözetilmesi ya da sahibine ödenmesi gerekli olan maddi ve manevi imkân, değer, pay, eşya ve yararlar" anlamında kullanılmıştır. Zengin malında yoksulun hakkı bulunduğunu bildiren ayetlerle, akrabaya, yoksula, yolcuya, hakkını vermeyi emreden ayetlerin⁴ yanı sıra hadislerde sıkça vurgulanan, anne baba hakkı, kardeş hakkı, komşu hakkı eş hakkı gibi ifadeler, sadece bununla sınırlı kalmamış hayvan haklarını da kapsamıştır. Hz. Peygamber, "Her hak sahibinin hakkını kendisine ver"⁵ hadisi ile hak kavramının herkesin kendine özgü ayrılmaz nitelikleri içerdiğini bildirmektedir. İslam Dininde, haklar, "Allah'ın Hakkı ve Kulların Hakkı" olmak üzere, iki başlık altında toplanmıştır. Kul hakkı, insan ile insan, arasındaki ilişkilerden ortaya çıkan sorumlulukları kapsamaktadır. Allah hakkı ise, Allah'ın kulları üzerindeki haklarıdır. Kul hakkı, hukukun kapsamındadır. Dinin kul hakkı dediği şey, modern hukukta, insan hakları denilen şeyle aynıdır.

Felsefi derinliğiyle İslam dininde kulluk bilinci, bireyin maddi ve manevi tüm baskılardan soyutlanmış olarak gerçek bir özgürlük durumunu niteler. Kulluk bilinci, insanı köleleştiren bir süreç olmaktan çok, insanın varoluşunu gerçekleştirdiği oluşumdur. Ragıp el İsfahanî, *el Müfredat* isimli alfabetik eserinde, özgürlüğü, kulluğun zirvesi olarak tanımlar.⁶ İslam düşüncesi açısından özgürlük, kendimizi bulmak, aslî varlığımız olan Allah'a ulaşmamızı engelleyen, bizi özümüze yabancılaştıran her şeyden kurtulmaktır.

Kul, *abd*, kelimesi etimolojisinde fiil olarak çalışma, çaba gösterme anlamlarında içermektedir. Bu açıdan insanın kul olmasından kastedilen anlamlardan biri de insanın yeryüzünde insan hak ve onuru için çalışmasıdır. İnsanın hak ve onur için çalışması yönüyle halifedir. Halife olan insan yeryüzünde Allah'ın temsilcisidir. İnsan yeryüzünün kölesi değil, halifelik niteliğiyle yeryüzünün adalet, barış özgürlük ve hak dağıtan onurlu kişilikli efendisidir. İslam'ın öngördüğü kulluk bilincinde bireyin mutluluğu esastır. Devlet ve otorite insanın mutluluğu için birer araçtır.

İslam düşüncesinde özgürlük, felsefi psikolojik, ahlaki açıdan ele alınmakla kalmamış, sosyal ahlak ve birey hukuku açısından ele alınmıştır. Tüm insanlar, İslam açısından özgür bir tabiatta doğarlar. Fakat insanlık tarihine bakıldığında, Roma kültüründe izlerini bulduğumuz üzere, insanla-

⁴ ez Zariyat 51/19; Mearic,70/24

⁵ Buhari, Savm,51-55

⁶ El İsfahanî, Ragıp, *el Müfredat*, Ubudiyet mad. Kuşeyri, *Risâle*, s. 364

rın kendi hemcinslerinden olan bir kısım diğer insanları egemenlikleri altına geçirdiklerini ve onların davranış, hareket imkanlarını sınırlandırarak, kendi emirleri doğrultusunda duygusuz, hissiz, bir robot olarak kullandıkları olmuştur.

İnsan özgürlük dediğimiz hali, ruhunun derinliklerinde bulur.⁷ Serbest, bağımsız, muktedir olma, uygulayabilme, saf, yüce ruhlu, engelsiz olarak harekette bulunma gibi anlamları ifade etmek için kullandığımız genel terimin adı bilindiği üzere *hürriyettir*.⁸ “Ben de varım” “varoluş içinde benim de bir yerim ve anlamım var” diyen insan, herşeyden önce kendi varlığının bilincine varması ve bunu sergilemesiyle hür olduğunu göstermektedir. Hürriyet, özgürlük, insanın özünü hiç bir kısıtlamaya uğramaksızın gür ve serbestçe sergilemesi durumudur. Özgürlük bir bağımsızlık durumudur. Bu durum, insanın her türlü zorlamadan, kayıtlamadan ve dış baskıdan uzak olması, insanın insan olduğu için sahip olduğu serbestçe hareket etme gücünü nitelemektedir.

Özgürlük kavramı, hürriyet kavramının karşılığı olarak kullanılmaktadır. Herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya bağlı olmaksızın düşünme veya davranma, herhangi bir şarta bağlı olmama durumu ve her türlü dış etkiden bağımsız olarak insanın kendi iradesine, kendi düşüncesine dayanarak karar vermesi durumu özgürlük olarak tanımlanmaktadır.

Özgürlük, bireyin, bağımsızlık alanını nitelemektedir. Özgürlük bu açıdan, “başkalarına zarar vermeme” durumunu niteler. Sınırsız özgürlük, başkalarının haklarını sınırlandıracağından özgür olmayan bir durum ortaya çıkarır. Bu açıdan bizim özgürlüğümüz, başkalarının özgürlüğünü sınırlarken, başkalarının özgürlüğü de bizim özgürlüğümüzü sınırlamaktadır. Hak ve özgürlüklerin kullanımına dışarıdan bir müdahalenin olması düşünülemez. Bununla birlikte Hak ve özgürlüklerin kullanımının da bir sınırı vardır. Hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmasına izin verilemez.

Özgürlük ile hak kavramları arasında iç içe bir ilişki bulunmaktadır. Bununla birlikte, özgürlük kavramı daha genel ve soyut bir durumu ifade ederken, hak kavramı, daha somut ve özel bir durumu nitelemektedir. Özgürlük bir haktır. Ancak, her hak, bir özgürlük değildir. Özgürlük, bütün hakların ortak kökeni, haklar ise, özgürlükleri gerçekleştirmek için hukuk tarafından kişilere tanınan yasal yetkilerdir. Özgürlükler, “yapabilmektir. Haklar ise, “istemektir.” Özgürlük olmaksızın insan hakları düşünülemez. Hak ve özgürlük kavramlarının eşitlik kavramı ile de yakın ilgisi vardır.

⁷ Munn, Norman, *Psikoloji, İnsan İntibakının Esasları*, (Çev. N. Teren) İstanbul 1968, c.II, s. 3.

⁸ İbn Manzur, *Lisâni'l Arab*, Hürriyet mad. s. 253; Ragıp el İsfehani, *el Müfredat*, s. 109; Batı kaynaklarında benzer ifadeler için bkz. Farrar, Austin, *The Freedom of the Will*, London 1958, 11-15,

Eşitlik ile özgürlük birbirini tamamlayan iki kavramdır. Eşitlik kavramı çoğunlukla, özgürlük kavramıyla birlikte kullanılır. Özgürlüğün yolu eşitlikten geçmekte, özgürlüklerden eşit düzeyde yararlanıldığı ölçüde, toplumsal düzen ve bireysel özgürlük gerçekleşir.⁹

Özgürlük, İslam dini açısından, başkasına devredilemez ve kaçınılmazdır. İslam dinine göre, insana zarar veren şeyleri kullanmak özgürlük değildir. Akılcı bir özgürlük vardır. Kimse, sorumsuzca, başkalarına kötülük verecek ve istediği gibi davranma özgürlüğüne sahip değildir. Özgürlükleri ortadan kaldırmanın özgürlüğü olamaz.¹⁰ Özgürlüklerden yararlanmak bilgi ile gerçekleşir. Bilgisiz kişiler, sahip oldukları hak ve özgürlüklerden gerektiği ölçüde yararlanamazlar. Hak ve özgürlükleri kötüye kullanmak ondan yoksunluğu doğurur. Özgürlükleri yok etme özgürlüğü kabul edilemez.¹¹

Düşünme olaylar arasında sebep sonuç ilişkisinin kurulduğu, zihne dayalı bir süreçtir. Düşünce özgürlüğü, insanın serbest şekilde bilgiye ve düşünceye ulaşabilmesini, düşünce ve kanaatlerinden dolayı suçlanmamasını, düşünce ve kanaatlerini serbest şekilde açıklayabilmesini, savunabilmesini ve başkalarına ulaştırabilmesini ifade eder. Düşünce özgürlüğünden kastedilen şey, bireylerin düşüncelerini özgürce ifade edebilmeleridir. İnsanın diğer özgürlükleri kavrayıp gerçekleştirebilmesi açısından taşıdığı önem göz önüne alınarak, düşünce özgürlüğüne diğer özgürlüklere nazaran daha üstün ve ayrıcalıklı bir yer verilmiştir.

İslam tarihi, *insan hakları gelişim tarihi* olarak okunduğunda görülür ki, adım adım kölelikle mücadele edilen ve onu ortadan kaldıracak tedbir ve yaptırımlara gidilen bir mücadele tarihidir. İnsanın kişisel olgunlaşmasının aracı olan ibadetlerin yerine getirilmesinden doğabilecek aksaklıkların giderilmesi (namaz, oruç, yemin keffaretı) hususunda “tahrirü rakabe” “*köleleştirilen insanların hürriyetlerine kavuşturulması*” şeklinde bir müeyyide getirmiştir. Dahası, İslâm'ın ilk döneminde toplumda yaygın olan kölelikle mücadele edilirken, onu hayatın dışına atmak ve sosyal eşitliği tesis etmek için tecrübî yönlendirmelere, zihinlerinde bir önyargı olarak yerleştirmiş oldukları, sınıf ayrılıkları ve farklılıkları düşüncesinin

⁹ Farrar, a.g.e., s. 26; Edwards Jonathan, *Freedom of the Will*, (1754) ed: Paul Ramsey, New Haven 1957, s. 28-36. Deushavers, G., *Psikoloji*, (Çev. M.Şekip Tunç) İstanbul 1952, s. 470, Güriz, Adnan, “*İrade Hürriyeti*”, A.Ü.H.F.D., c. XXII, XXIII, Ankara 1965/66, sayı 1-4, s. 94; Erem Faruk, *Hürriyet ve Suç*, Ankara 1952.; Öner, Necati, *İnsan Hürriyeti*, Ankara,Öner, Necati, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, İstanbul 1995,s.34,45

¹⁰ Servet Armağan, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara,1987,s.71

¹¹ Armağan, a.g.e ,s.76

temelsizliğini, öncelikle peygamber önderliğindeki davranış modelinde görmüşler, onun davranışlarıyla yıktığı imtiyaz önyargısını ortadan kaldırmışlardır. Yaratıcıya açılan ellerin aşkın bir boyuta içkin bir hissedişle yönelmesini gören biri, aynı mabet de zengin, fakir, köle, efendi, herkesin omuz omuza durduğunu gözlemleyerek, içlerindeki önyargıyı da yıkmış olmaktadır. İlahi bilgi, tüm aşkınlığıyla, insanları kısır döngülerden kurtararak, insanların bir erkek ve diğiden yaratıldığını, farklı topluluklara, bölünmelerindeki espirinin birbirleriyle tanışmaları, (erdem, hikmetin bilgisini) ortak olarak paylaşmaları olduğunu belirtir: Gerçek üstünlüğün “Takva”da olduğunu ortaya koyar. Takva, sorumluluk bilincini ifade eden bir kavramdır. Sorumluluk bilinci olmadan kulluk yani bireylik gerçekleşmez.

İslam’ı dogmatikle ilişkilendirenlerin Önyargıları Üzerine

Önyargılı yaklaşımlardan bir başka boyutta hukuka, bilime hak ettiği değeri vermekle birlikte, dini, gözü kapalı olarak, bir dogmatik kabulle özdeş görmektedir. Pozitivist ve maddeci yaklaşımlar her fırsatta genelde bazı dinler için doğru olabilecek doğmacılık yakıştırmalarını İslam için yapabilmektedirler. Dogma sözcüğü Platoncu-Stoacı gelenekte “herkese doğru görünen şey fikir, öğreti, karar ahlâkî veya hukukî bir yargıyı ifade eder. Roma Katolik kilisesine göre dogma, Tanrı tarafından vahyedilen ya da dinî otoritelerce açıklanan kararlardır. Dinî dogmanın en açık örneği, Plato’nun *Cumhuriyet*’inde bulunur. Plato, Tanrı hakkında iki şekilde söz edilebileceğinden söz eder. Tanrı iyidir ve iyinin sebebidir. İkinci olarak Tanrı, gerçektir, değişme kabul etmez. Plato, *Kanunlar*’da da dogma sözcüğünü tanrılar hakkında doğru inanç anlamında kullanmaktadır. Kant ise dogmacılığı bilgiye sahip olduğunu ileri süren, ancak bu iddiasının dayandığı yöntem ve ilkelerin eleştirel bir incelemesini yapmayan bakış açısı olarak belirtmektedir.¹² Kant’ın ifade ettiği dogma anlayışı anlamında acaba, Müslümanlar, inançlarını eleştiriye kapatıyorlar mı?

Genel bir değerlendirmeye belirtilecek olursa, dogma ve dogmacılıktan kastedilen şey, bir fikrin, düşüncenin, görüşün sorgulanmadan kabul edilip benimsenmesi olduğu gibi, bazı fikirlerin tartışılmaz, aşılmaz kabulü anlamına da gelmektedir. Aşılmaz, tartışılmaz, eleştirilmez olarak bir fikrin mütalaa edilmesinin iki öznesi vardır. Birinci özne, dışarıdan bakan göz, ikinci özne de, içeriden bakan gözdür. Dışarıdan bakan göz, dogmatik mührünü bir düşünceye vururken, onu akılcı, eleştirel ve delillere

¹² Owen, H.P., “Dogma”, *The Encyclopedia of Philosophy*, , edited by Paul Edwards, 8 cilt N.Y. 1967 Volume: 2, p. 411, “Dogma”, Karl Rahner and A. Darlap, , *The Encyclopedia of Religion*, ed: Mircae Eliade, New York and London, , Volume: 4 p. 389.); Adler, M. *The Idea of Freedom*, N.Y. 1961s.6,24;

dayanmaz bulduğu için bir küçümseme yaklaşımıyla yapmaktadır. İçeriden bakan göz ise, kendi görüşünü sübjektif bir eğilimle objektif bir hakikate büründürme arzusuyla sorgulanmaz olarak takdim eder. Oysa İslam Dini, insanlığı bilgiye dayalı, sorgulamaya, araştırmaya dayalı bir inanç sahibi olmaya çağırılmaktadır. Bu açıdan İslam bir dogma değildir. İnsan hakları, hukuk ve bilim kavramlarını yüceltenler, dini kendi kavram çerçeveleri içinde düşünce, yenilik, bilim, araştırma ve özgürlük karşıtlığıyla özdeşleş-tiren bir yargıya varabilmektedirler. Tarihi tecrübe ve olayların akışı ayrı bir olgu, İslam'ın temel kaynaklarının özgürlüğe ve insan haklarına bakışı ayrı bir gerçekliktir.

III-Kur'an'da İnanç Özgürlüğünün Temel İlkeleri

Bu tebliğimizde temel çabamız, Kur'an'ın ortaya koyduğu inanç özgürlüğünün aslında, bütün insan haklarını koruma ve geliştirmeyi altına alan bir nitelik taşıdığını belirginleştirmektir.

Kur'an'ın hedeflediği ortaya koyduğu ilkelerini belirlediği inanç özgürlüğün temel maddelerine bakalım:

I- İnsan Mutluluğu

Kendini ifade eden, tanımlayan insan, ancak mutlu olabilir. Kur'an, inanç özgürlüğünü, insan özgürlüğü içinde akli sınırlar içinde öngörür. En yüksek iyiyi hayrı bilen arzulayan ve uygulayan kişi mutlu olur. Düşünen, kâinatı okumaya çalışan evrendeki tabiat kuvvetlerinin ve işleyişinin farkında olan kişi gücünü ve sınırlıklarını bilmek zorundadır.

İslam düşüncesinde en yaygın ve kabul gören din tanımlarından biri bu gerçeğin altını çizmektedir. Buna göre, din, insanların dünya ve ahrette mutluluğunu sağlayan kurallar bütünüdür.¹³

Mutluluk, insan hakları ile yakından ilişkilidir. İnsan haklarının ihlal edildiği bir durumda ortaya çıkan bireyin kendisini mutsuz hissetme durumudur. İnsan doğası bilgi ve davranış yönüyle engellendiği zaman mutluluk düzeyini yitirir. Kur'an, insanların inançlarını ifade etme hakkını öne çıkarır. Kafırun suresi, "De ki" vurgusuyla başlarken, insanların inançlarını özgür bir şekilde ifade etmelerini teşvik etmektedir. Üstelik birey olma şuurunu pekiştirircesine "Sizin dininiz size BENİM dinim bana" ifadesiyle bitmektedir. Özgüveni ve insanın en temel haklarından olan inanç özgürlüğünü geliştirmeyi hedeflemektedir. İnançını açıkça ifade edebilen bir insan, ancak mutlu olabilir.

¹³ Akseki, A.H. *İslam*, İstanbul, 1943, s. 1-16; Saruhan, Müfit Selim, "Kur'an da Din Ahlakı-Bir Kavram Denemesi"-Dini Araştırmalar Dergisi Cilt 3. Sayı 8. 189-198, Ankara Eylül -Aralık (2000)

Kur'an, insanın mutluluğunu hedeflediği için insanın beden ve ruh sağlığını tehdit eden tüm davranışlara karşı çıkar. Bu açıdan, insan onurunun güvenceleri olan helal ve haram konusuna bu açıdan bakmak gerekir. Helal ve haramlar insanın gerçek mutluluğunu koruyucu ve geliştirici nitelik taşımaktadır.

II- Kur'an, inanç özgürlüğünü pekiştirmek için insanların farklılıklarını ayırma ve farklılaşma unsuru olarak görmez. İyilik ve güzellikte yarışmayı esas edinir.

Kur'an, ortaya koyduğu inanç özgürlüğüyle, teorik ve pratik boyutlarıyla insan haklarının en temel özelliklerini güvence altına almıştır. Bu açıdan bakıldığında gerçek, samimi ve barışa katkı yapan inanç özgürlüğüyle karşılaşmış oluruz. *İslam dinin en temel hedefi de insanı özgür kılmaktır.* Kur'an'da yer alan ilkeler, insanlara inanma ve inanmama özgürlüğü tanıdığı gibi ötekine saygı duymayı ve kendisini tanımlama ve açıklama fırsatı vermeyi sağlamaktadır. Din, insanın görünen dünyasını mutluluk vaadiyle düzenleyici ilkeler getirmekte, görünmeyen dünyasını da, ölüm ötesi huzurun şartını da bu ilkelere uymaya bağlamaktadır. Kur'an öğretilerine bakacak olursak, din, insanın Allah'la diğer insanlarla ve nihayet canlı cansız bütün evrenle ilişkisini ifade eden bir kavramdır. Bu yönüyle peygamberlerin mücadelesi, insanı onurlu bir çizgiye çekmek, onu kuşatan ve sınırlayan dış bağlardan azade kılıp temel haklarını ona kazandırmaktır.¹⁴ *Peygamberler tarihi bir açıdan insan hakları mücadele tarihi olarak okunmalıdır.*

İnanç hürriyeti ifadesinde asıl vurgulanan şey, inanç sahibinin inancını yaşama özgürlüğüdür. İnançların hem zihinde hem dış dünyada bulunan tezahürleri vardır. Bu haliyle herkes kendi derununda zihninde istediği inancı yaşayabilir. Özgürlükler, fikirler açısından daha çok eylem sahasında tartışma konusu olmaktadır. Her fikir her zihinde serbestçe düşünülür yaşanır. Görülen o ki, inançlar dışa vurulmaya başlanınca çoğu kimse başka fikirlere söz hakkı tanımak istemez. Çoğunlukla her toplumda en yaygın ve baskın olan fikir kendi dışındaki görüşlere ifade hakkı tanımaz. İnanç özgürlüğü denildiğinde, kişilerin istedikleri dini, serbestçe seçmeleri, seçtikleri dinin kurallarını hiç bir engellemeye uğramaksızın öğrenme, öğretme ve yaşama hakkına sahip olmaları anlaşılmaktadır.

İnsanlar, din ve inanç özgürlüklerine sahiptir. İnanç özgürlüğü, insanın doğuştan sahip olduğu, temel özgürlüklerden biridir. Bu açıdan her

¹⁴ (İlgili âyetlerden bazıları için bkz.: Al-i İmran 144; Hud, 88; İbrahim 11; Bakara, 31-33-124-127,130,135,140, 211, 246; Nisa, 163; Neml 76; Lokman, 13; En'am, 84; Enbiya, 87-88; Sad, 30-34.)

birey istediği bir dine inanır veya hiçbir inanca sahip olmayabilir. Kimse bu seçimi nedeniyle, kınanamaz, suçlanamaz. İnsanların sahip oldukları inançlar eleştiri konusu yapılmaz. Her inanç kutsaldır. Değerlerine saygı gösterilmelidir. İnanç özgürlüğü kapsamına, o dine ait bireyin, inanma ve inandıklarını uygulama özgürlüğü girmektedir. Bir din mensubu ibadetleri ile inandığı Tanrısına yakınlaşmaya ve onun hoşnutluğunu kazanmaya çalışır. İbadetler, din mensubunun ruhunu besleyen ve onu hayata bağlayan manevi bir güç olduğundan bireyin ibadet hakkının elinden alınması beden ve ruh sağlığı açısından kabul edilemez bir durumdur. İnanç özgürlüğünün bulunduğu ortamın en temel gereklerinden biri bireylerin seçtikleri dinin kurallarını hiç bir engellemeye uğramaksızın uygulama bir başka deyişle ibadet etme hakkıdır. Her birey, iç dünyasında bir inanca sahip olabilir. Bu inancını dışa vurduğu kendine özgü ibadetlerle sergiler.

Bir Hıristiyan'ın kiliseye bir Yahudi'nin Havra'ya bir Müslüman'ın da camiye gitmesi ve ibadet etmesi en temel insan haklarından biridir. İnançların en somutlaştığı yerler ibadet yerleridir. İnsanın ibadet hakkının ve özgürlüğünün elinden alınması kabul edilemez bir tutumdur.

Kur'an'da "İman edip yararlı iş işleyenler"¹⁵ vurgusuyla dile getirilen husus, inanmak ve inandığını uygulamanın her din mensubunun en doğal hakkı olduğudur. Bu sebeptendir ki, İslam dini, havra ve kiliselerin korunmasını ve farklı din mensuplarının ibadet haklarının kısıtlanmamasını sürekli öğütlemiştir. İslam tarihi bu konuda zengin örneklerle doludur. Hz.Muhammed, Hıristiyan ve Yahudilerin ibadet yerleri ile ibadet etme haklarını kendi güvencesi altına almıştır. Onun ardından gelenlerde aynı yaklaşımı sürdürmüşlerdir. Bu aşamada ifade edelim ki, *insan hakları konusunda geçmişle fazla övünmek yerine bizden sonraki nesillerin bizimle övinecekleri adımları atmamızdır.*

İnanç özgürlüğü, inananın inanma özgürlüğü kadar inanç sahibi olmayanlarında inanmama özgürlüğüdür. İnanmayan kişinin kınama ve azarlanmaya uğraması da bir haksızlıktır. İnançın bir düşünce ve bir de davranış boyutu vardır. Bu açıdan düşünce özgürlüğü inanç özgürlüğünün bir diğer ifadesidir. İnanç özgürlüğü ifadesi daha çok, inananların serbestliğine bir vurgu olarak anlaşılmaktadır. Bu eksik bir anlayıştır. İnanmayanların özgürlüğü de bu kapsamda düşünülmelidir. İslam dininde, düşünce açıklama bir özgürlük olmakla birlikte, bunun ötesinde İslam'ın müminlere yüklediği bir görevdir. Hz. Peygamber, hayatı boyunca bütün işlerinde çevresinin görüşlerine değer vermiş ve herkesin açık sözlü olmasını iste-

¹⁵ Asr süresi,3.ayet

miştir. İslam'da danışarak iş yapmak düşünce özgürlüğüne verilen önemin bir diğer göstergesidir. Kur'an'da

“İş hususunda onlara danış”¹⁶ denilmektedir. Danışma ortamını ve rahatlığını doğuran temel etken düşünce özgürlüğüdür. Bu özellik, İslam dininin demokratik değerleri içerdiğini de göstermektedir. İslam'da düşünce özgürlüğünün temel dayanaklarından biride Hz. Peygamber'in “bir kötülük görüldüğünde sözle değiştirilmesi, engellemesi”¹⁷ öğüdünü içeren hadisidir. Düşünce özgürlüğü, başkalarının özgürlüklerini ve temel kişilik haklarını eleştirmek değildir. İnsanları çekiştirmek, sövmek, hakaret etmek düşünce özgürlüğü olmadığı gibi ahlaki açıdan da son derece yanlış bir tutumdur. Kur'an, iyi bir müminin özelliklerini, sürekli “düşünürler, bilirler, ibret alırlar, gözlemlerler, öğrenirler” şeklinde ortaya koymaktadır. Kur'an, düşünmeyi terk edenleri ayıplamakta, düşüncenin doğru ile yanlış, iyi ile kötüyü ayıran özelliğine dikkatleri çekmektedir.¹⁸ Kur'an'a göre, düşünmek sadece insana özgü bir özelliktir. İnsan aklını kullanmalı ve düşüncelerini insanlarla paylaşmalıdır. Hz.Muhammed,”Din öğüttür”¹⁹ buyurarak, düşünce özgürlüğüne vurgu yapmıştır. Çünkü öğüt vermek, özgür bir düşünce ve ifade etme ortamının doğal bir sonucudur. Kur'an'da “Sizden öyle bir topluluk bulunmalıdır ki, herkesi, iyiliğe çağırınsınlar, kötülükten vaz geçirmeye çalışınsınlar”²⁰ ayeti, İslam'da düşünce özgürlüğüne verilen önemi göstermektedir.

III- Kur'an dinde zorlamayı baskıyı kabullenmez. İnanç özgürlüğü Kur'an'da “Dinde zorlama yoktur”²¹ ayetiyle güvence altına alınmıştır. Bir toplumun bir başka toplum ve bireye bir inancı dayatması zorlaması kabul görür bir davranış değildir. Kur'an zorlamayı kabul etmez. Kur'an, Dileyen inansın dileyen inanmasın (Kehf,29) ilkesiyle insanlara inanmama özgürlüğünü de sağlar. İslam dini, insanların din ve inanç özgürlüklerine saygılıdır. İslam, hiçbir bireye ve inanca baskı yapılmasını doğru bulmaz. Hz.Peygamber, farklı inanç sahiplerine karşı her zaman hoşgörülü davranmış gibi bizlere de bu konuda en güzel örnek davranışları öğütlemiştir. Medine'de onun sağladığı ortamda, farklı din mensupları barış ve özgürlük içinde yaşamışlardır.

İnançların farklı olması Allah'ın sünnetinin bir gereğidir. Kur'an'da “eğer rabbın dileseydi, yeryüzündeki, insanların hepsi, hakkı

¹⁶ Ali İmran 159

¹⁷ Riyazü's Salihin Tercümesi, c.1.s.227

¹⁸ Yunus 101,Rum,8, Bakara,164

¹⁹ Ebu Davud, *Edep*,59

²⁰ Ali İmran,104

²¹ Bakara,256.ayet

benimseyip iman ederdi. Yoksa, sen inanmaları için insanlara zor mu kullanacaksın”²² buyrulması insanların farklı inançlara sahip olmalarını doğal bir durum olarak karşılamının bir ifadesidir. Bu ayet, insanlığa açık bir çağrı niteliği taşımaktadır. Farklı inançların kendilerini tanımlama ve ifade-lendirilmelerine ortam sağlanmasına bir işarettir. İnsanların inanç açısından farklılıkları doğal bir görünüm ve ilahi iradenin tercihi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan her inanç sahibi saygıyı hak eder. Çoğunluğu aynı inançtan olan toplumların, azınlıkta olan inançlara bu açıdan sahip çıkmak adına büyük sorumlulukları bulunmaktadır.”Dileyen inansın, dileyen inanmasın”²³ ayeti de, Kur'an'da inanç özgürlüğüne verilen önemin bir diğer ispatıdır. İslam dini vicdanlar üzerinde bir baskıyı kabullenmez. Hz. Peygamber'in bile dini görevi, “müjdeleyici ve uyarıcı” olmaktadır.²⁴

IV-Din inanç özgürlüğünü güvence altına alırken dini alanda-ki yaşayıştaki aşırılıklara karşı çıkar. Kuran orta yolu öngörür.²⁵ Şüphesiz, Kur'an'ın orta yol vurgusu, insan haklarının korunup geliştirilmesi açısından hayati bir güvence niteliği taşımaktadır. Orta yol çizgisinden sapan bir din anlayışı bireyin hem kendi yaşantısında doğal haklarını kullanamaması anlamına gelebileceği gibi başkalarının özgürlüklerine müdahale ortamı doğurabilecektir. Dini hayatın aşırıya kaçması insan hakları ihlallerini doğurur. Kur'an, Müslümanlara aslında orta yol bilincine sahip insanlar olarak bütün insanlar üzerinde gözlemleyici ve şahit olma görevini yüklemiştir.²⁶ Şahid, bir olayı görüp bilen bir olay hakkında verilecek yargının sonucunu belirleyen kişidir. Kur'anın sorumluluk yüklediği, Müslüman bütün hayatı boyunca insan hakları gözlemcisi görevine bir ibadet şuuruyla bağlı olma durumundadır.

V- Kur'an, insana yaşama sevinci sunar. İnsanı hayattan ve çalışmadan küstüren bir anlayış, inanç özgürlüğünü kısıtlar. Dünyayı anlamlı kılan insanın yapıp etmeleridir. İnsan, çalıştığı ürettiği ve paylaştığı ölçüde değerlidir. İnsan karşılaştığı olumsuz durumlarda iradesinden asla vazgeçmeyecek insanların bütün haklarına saygılı olacaktır. Tarihte, egemen inançların azınlıkta olan inanç sahiplerine baskı uyguladıklarını sindirmeye ve asimile etmeye çalıştıklarına şahit olmuştuk. Bu tavırların kaynağında, karamsarlık, kıskançlık, öfke ve sadece kendini en doğru görme şartlanmışlıkları yanı sıra, sahip oldukları güce karşıt inançların tehdit oluşturma kaygıları yer almaktadır. Kur'an, insanlara yeryüzünün

²² Yunus 109.ayet

²³ Kehf, 29.ayet

²⁴ Yunus,108

²⁵ Rad,8, Enbiya,34 ,35

²⁶ Bakara,143

genişliğini anımsatarak herkesin yaşama sevinci içinde iyilikte yarışmalarını esas alır.

Yaşama sevincini taşıyan kişi ,başka inançlara karşı hoşgörülü ve anlayışlı olur.Bunu yitiren kişi, farklı inançlara karşı kötümser,karamsar ve saldırgan bir yaklaşım geliştirebilir.

VI- Kur'an, dini referanslarla insanların sömürülmesine karşı çıkar. Tarih boyunca zaman zaman din adına ortaya çıkan bir kısım rahipler, hahamlar din adamları, insanların emeklerini mallarını, üretimlerini sömürebilmiş ve kötüye kullanabilmişlerdir.²⁷ Kur'an'ın sunduğu din, insan onurunu, kişiliğini, bireysel ve kamu haklarını koruyup kollamaktadır. Çoğu kez insanlar, insan haklarını ihlal etmek için kendi görüş ve düşüncelerinin benimsenmesi için kendi uydurmalarını Allah'a atfetmeye ve bu Allah'tandır demeye kadar gitmektedirler. Kur'an inaç özgürlüğünü güvence altına alma adına insanları bu tür tavır geliştirenlere karşı uyarmaktadır. İçtenlik temeldir. İçtenlik insan haklarının temel güvencelerindedir. İçtenlik insan davranışlarının görev ahlakı şuuruyla yapılmasına eken olur.

KAYNAKÇA

Adler, M. *The Idea of Freedom*, N.Y. 1961.

Akseki, A.H. *İslam*, İstanbul, 1943

Attas, Nakip, *İslam Secularism and Philosophy of Future*, London 1984

Anıl Çeçen, *İnsan Hakları*, Savaş Yayınevi, Ankara, 2000;

Armağan, Servet, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1987

Ayengin Tevhit, *İslam ve İnsan Hakları*, Ravza Yayınları, İstanbul, 2007

Deushavers, G., *Psikoloji*, (Çev. M.Şekip Tunç) İstanbul 1952

Edwards Jonathan, *Freedom of the Will*, (1754) ed: Paul Ramsey, New Haven 1957,

Erdoğan, Mustafa, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Orion Yayınevi, 2007.

Erem Faruk, *Hürriyet ve Suç*, Ankara 1952.

Farrar, Austin, *The Freedom of the Will*, London 1958

Fisher, Martin John, *Moral Responsibility*, London 1986.

Gazzâlî, *Tehafütü'l-Felasife*, Neşr. Süleyman Dünya, Mısır 1955

Gilson, E. *Moral Values and the Moral Life*, at *Louis Herder*, 1941.

Güriz, Adnan, "İrade Hürriyeti", A.Ü.H.F.D., c. XXII, XXIII, Ankara 1965/66, sayı 1-4

İbn Manzur, *Lisânü'l Arab*

İsfehani, Ragıb, *el Müfredat*, Kahire 1381.

²⁷ Şuara, 181-183; Hadid, 27

Karl Rahner and A. Darlap, , *The Encyclopedia of Religion*, ed: Mircae Eliade, New York and London, , Volume: 4

Kuşeyrî, *Risâle*, çev. S. Uludağ, İstanbul, 1986

Köse, Ali, "İnsan Hakları" Köprü Dergisi, Güz 2006,

<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=802>

Mengüşoğlu, Takyeddin, *İnsan Felsefesi*, İstanbul 1988

Morris, Herbert, *Freedoom and Responsibility*, Standfort 1961.

Munn, Norman, *Psikoloji, İnsan İntibakının Esasları*, (Çev. N. Teren) İstanbul 1968

Owen, H.P., "Dogma", *The Encyclopedia of Philosophy*, , edited by Paul Edwards, 8 cilt N.Y. 1967

Öktem, Niyazi, *Özgürlük Sorunu ve Hukuk*, İstanbul 1977.

Öner, Necati, *İnsan Hürriyeti*, Ankara.

-----, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, İstanbul 1995.

Saruhan, Müfit Selim, "Kur'an da Din Ahlakı-Bir Kavram Denemesi"-Dini Araştırmalar Dergisi Cilt 3.Sayı 8. 189-198, Ankara Eylül -Aralık (2000)